

Ігошев К. М.

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЙ У РОМАНАХ-СПОГАДАХ

Ігошев К. М. Особливості відображення культурних реалій у романах-спогадах.

У статті визначаються і оцінюються особливості відображення культурних реалій у романах-спогадах на матеріалі роману-спогаду Мінеко Івасакі «Справжні мемуари гейші». Показано, яким чином, за допомогою образів та художніх деталей, культурні реалії надають тексту відчуття реальності та національного колориту. Зазначається важливість знання історичного та культурного контексту твору для його правильної інтерпретації.

Ключові слова: роман-спогад, культура, історія, топос, образ, деталь, культурні реалії.

Игошев К. М. Особенности изображения культурных реалий в романах-воспоминаниях.

В статье определяются и оцениваются особенности изображения культурных реалий в романах-воспоминаниях на материале романа-воспоминания Минеко Ивасаки «Настоящие мемуары гейши». Показано, каким образом, при помощи образов и художественных деталей, культурные реалии придают тексту ощущение реальности и национального колорита. Отмечается важность знания исторического и культурного контекста произведения для его правильной интерпретации.

Ключевые слова: роман-воспоминание, культура, история, топос, образ, деталь, культурные реалии.

Igoshev K. M. Peculiarities of culture-specific concepts' realization in memoir-novels.

The article is concerned with outlining and evaluation of the peculiarities of culture-specific concepts' realization in memoir-novels based on the text of a memoir-novel "Geisha of Gion" ("Geisha: A Life") by Mineko Iwasaki. It is shown, how, with the help of imagery and literary details, culture-specific concepts lend the text the feeling of reality and national flavor. The accent is made on the necessity and importance of knowledge in the spheres of historical and cultural context of a literary piece for its correct interpretation.

Key-words: memoir-novel, culture, history, topos, image, detail, culture-specific concepts.

Література – явище багатогранне. Зрозуміти та інтерпретувати літературні твори неможливо, не враховуючи історичний, соціальний та культурний контекст твору. Особливо це стосується національних літератур тих народів, які мають давню історію та міцні традиції. І у наш час зберігаються національні відмінності, що зазвичай більш помітно у країнах Далекого Сходу, де ревно зберігають старі традиції і культуру. Японія завжди була екзотичною та непізнаною для багатьох мешканців Заходу країною. Тим сильнішим є інтерес до всього, що стосується культурних особливостей цієї країни. В останні десятиріччя ми спостерігаємо спалах інтересу до японської культури, історії та літератури не тільки у колах науковців, але й серед пересічних читачів. Завдяки Інтернету та іншим засобам масової інформації ми можемо отримувати цікаву нам інформацію «з перших рук». Особливу популярність отримали дослідження японської культури як середньовіччя, так і сучасності, а також японські документальні твори. Серед них найширшою популярністю користуються романи-спогади японських

письменників та діячів культури.

Мета даної статті – виокремлення культурного прошарку у автобіографічному творі на прикладі роману-спогаду Мінеко Івасакі «Справжні мемуари гейші». Для досягнення поставленої мети ми вбачаємо за потрібне:

- зробити короткий огляд праць вчених-попередників з питань методології літературознавства та японської культури, історії та літератури;
- дати визначення поняттям «образ» та «деталь»;
- визначити основні топи роману-спогаду – описи побуту, в яких проявляються культурні реалії;
- визначити особливості відображення культурних реалій у таких описах.

Вивчення культурного та історичного контексту літературного твору – одне з завдань літературознавства. У сучасному літературознавстві існує така галузь як літературна компаративістика (порівняльне літературознавство), яка окрім інших питань займається і цією проблемою. Літературна компаративістика бере свій початок у працях німецького філолога Т. Бенфея та російського літературознавця О. Веселовського. Т. Бенфей займався переважно проблемами походження європейських мов, схожість з якими він вбачав у санскриті [1, с. 137]. Основна праця О. Веселовського «Історична поетика». Завдання історичної поетики як науки він вбачав не тільки у вивченні генези літературознавчих категорій, а й у безпосередньому вивченні літературно-мистецьких явищ у їх історичному становленні та всеохопному контексті.

Окрім порівняльно-історичного методу, для досліджень у цій галузі також використовується культурно-історичний метод. Основні положення культурно-історичного методу були вперше сформульовані І. Теном у праці «Філософія мистецтва» (1865 – 1869) [13]. «Вихідне положення цього методу, – пише він, – полягає у визнанні того, що художній твір не є поодиноким, окремим явищем, і в пошуку того цілого, яким цей твір обумовлюється і пояснюється» [13, с. 8]. Дослідник виділяв три основні фактори, що впливають на культуру (а, відтак, і на мистецтво) народу: раса, середовище, історичні обставини. І. Тен доводить, що народ залежить від місцевості, у якій він зародився чи проживає, і що ступінь цього впливу збільшується у залежності від міри цивілізованості цього народу. Таким чином, впливу місцевості більш підвладні дикі і молоді народи [13, с. 193]. Клімат місцевості також значно впливає на темперамент та спосіб життя народу: «У такому вогкому та холодному кліматі, як у Галлії, Німеччині, північній Англії, Америці, людина споживає набагато більше їжі; їй необхідні більш міцні й краще сплановані домівки, тепліший одяг, більше вогню і світла, більше зручностей та запасів, знарядь та усяких промислів. Такий народ мимоволі стає промисловим» [13, с. 218]. Звичайно ж, цей вчений спрощує природу мистецтва, пов'язуючи її лише з матеріальними умовами існування народів-творців, однак вже з цього випливає, що твори різних національних літератур та часів потребують окремого підходу до їх прочитання і аналізу. Таким чином, необхідними стають деякі історичні розвідки та праці з філософії, культурології, естетики. Адже більшість літературних творів так чи інакше містять у собі культурно значущі подробиці життя письменників та їх оточення.

Вивченням японської культури та літератури займалися такі видатні радянські сходознавці-японісти як В. Горегляд [3], М. Конрад [5-7] та В. Овчінніков [12]. В. Горегляд займався переважно проблемами середньовічної японської щоденникової літератури. М. Конрад вивчав давню та середньовічну японську художню прозу та поезію. Він також автор численних перекладів середньовічних японських творів на російську мову. В. Овчінніков відомий журналіст і письменник, автор репортажів про Японію та автор культурного нариса «Гілка сакури» [12], у якому докладно описані

звичаї та культура більш сучасного (70–ті роки XX сторіччя) японського суспільства.

Зарубіжні японісти це, передусім Р. Боврінг [15-17], Ч. Данн [18], Ф. Маса та М. Маса [9]. Ч. Боврінг працював над аналізом літературної спадщини Мурасакі Сікібу та перекладав твори японського письменника Морі Огаї. Ч. Данн є автором оглядової праці «Повсякденне життя у традиційній Японії» [18], де розглянуто соціальний устрій Японії доби Едо (1603-1868). У книзі Ф. Маса та М. Маса [9] також розглядається доба Едо та її більш глибокий історичний контекст. Великий внесок у ознайомлення західного читача з японською культурою та літературою зробив також Л. Хірн [19]. Він є автором багатьох автобіографічних та літературознавчих нарисів та праць. Сфера його наукових інтересів культура, фольклор та поезія Японії.

Однак, розвідки сучасної японської літератури на тлі давніх історичних традицій, багатовікової культури, з урахування лірично-чуттєвого (а подекуди й навіть меланхолійного) світосприйняття японців, відсутні. Так само відсутні праці, що досліджують творчість Мінеко Івасакі.

У даній статті ми проаналізуємо роман-спогад М. Івасакі «Справжні мемуари гейші» [4] у аспекті культурних реалій японського життя другої половини XX сторіччя. В основному ми сконцентруємо нашу увагу на таких топосах роману-спогаду як дімівка, родина, кар'єра та кохання.

У літературі ми знаходимо різні засоби для формування простору. Умовно їх можна поділити на складені й прості засоби. Складені – це описи оточення (пейзажі, інтер'єри), описи маршрутів подорожей персонажів, їхні портретні характеристики. Усі ці складені засоби утворені за допомогою художніх подробиць і деталей. Саме подробиці і деталі утворюють текстовий простір будь-якого твору літератури. І подробиця і деталі складаються зі слів, однак слова утворюють подробиці й деталі лише в контексті, який зумовлює потенційні емотивні значення слів. Чітку межу між подробицею і деталлю провести майже неможливо через спорідненість цих понять. Художня подробиця має властивість образно-змістового розширення, що теоретично дає їй можливість трансформуватися в художню деталь. На нашу думку, подробиця відрізняється від деталі не тільки кількісно, але і якісно, тобто деталь має вищий емотивний вплив на читача, саме на деталь звертає увагу читач. Однак подробиці також важливі для буття тексту, бо вони складають основну масу описів, де деталі грають найважливішу роль. Подробиці діють у сукупності, а деталь частіше за все поодинокі. Беручи до уваги усі зазначені особливості художньої подробиці, подати однозначне визначення деталі ще проблематичніше. Серед розмаїття дефініцій художньої деталі привертає увагу одне, запропоноване І. Щировою: «Деталь – компонент художнього образу, якому властивий різний ступінь естетичної активності в залежності від характеру семантичної трансформації одиниць мови, що реалізують деталь у тексті» [14, с. 13]. Дана дефініція акцентує увагу на взаємозв'язку деталі та образу. Цікаву типологію деталі пропонує В. Кухаренко. Дослідниця класифікує художні деталі за функціями: образотворча деталь, деталь, що уточнює, характерологічна та імпліцируюча деталі. Нас цікавитимуть тут виключно перші два типи деталей. Стосовно першого типу деталі В. Кухаренко пише наступне: «Образотворча деталь покликана створити видимий образ описуваного. Найчастіше вона входить як складова частина в образ природи та опис зовнішності» [8, с. 113]. Така деталь поодинокі, але виразна і звертає на себе увагу читача. Другий тип деталі, деталь, що уточнює, існує для надання описуваним у творі фактам відчуття достовірності. Цей тип деталі є найважливішим для роману-спогаду, бо тільки завдяки точності в описах простору мемуарист може досягти відчуття пережитого, справжнього минулого в уяві читача. Для цього він називає реальні місцевості, імена людей і дати, важливі для створення правдивої версії минулого: «Ми пішли по дорозі, потім поїхали на потязі до станції

Сандзю Кейхан <...> Будинок гейш Івасакі розташовувався на вулиці Шинбаши, трохи на схід від вулиці Ханамікоджи, у збудованому у вишуканому архітектурному стилі будинку, типовому для Кіото карюкаї. Це була довга, вузька будівля, чії вікна з фрамугами виходили надвір» [4, с. 32]. Події в цьому романі-спогаді М. Івасакі відбуваються з середини п'ятдесятих років до кінця дев'яностих років ХХ сторіччя. Всі назви станцій і вулиць – реальні, будь-хто може в цьому переконатися, йому слід лише знайти відповідний район у сучасному Кіото.

З цих двох вищезгаданих типів деталей переважно і створений будь-який образ у літературному творі.

Треба зазначити, що Японія навіть у наш час швидкого технологічного прогресу все ще зберігає свої давні традиції та звичаї. Серед специфічних явищ японської культури, що збереглися і до наших днів, найвідомішим є професія гейші. Гейші традиційні японські представники індустрії розваг, у коло навичок яких входить гра на сямісені (музичний інструмент, схожий на банджо), танці, співи, зображення пантомім. Слово «гейша» складається з двох ієрогліфів: «гей» (芸) означає «мистецтво» та «ша» (者) «людина» чи «актор». Протягом ХХ та на початку ХХІ сторіччя жанр «мемуарів гейші» набуває популярності в японській літературі. Зрозуміло, що подібні романи-спогади орієнтовані переважно на закордонного, західного читача. Серед гейш, що написали власні мемуари виділяються імена Сайо Масуда [20], Кіхару Накамура [10] та Мінеко Івасакі [4]. Однак, ця традиція також має попередників у середньовічній японській літературі. Одним з найперших творів подібного жанру і тематики є «Непрохана повість» [11] служниці японського імператорського двору Нідзю, що написаний десь на початку ХІV сторіччя.

Роман-спогад Мінеко Івасакі «Справжні мемуари гейші» [4] був написаний у співавторстві з Р. Браун у 2002 році. У книзі описується життя авторки з народження до моменту написання книги на тлі подій другої половини ХХ сторіччя в Японії. Велика частина її життя пройшла в середовищі гейш, чий побут керувався незмінними протягом віків традиціями.

М. Івасакі розповідає власну історію, історію маленької дівчинки, що у віці п'яти років була розлучена зі своїми батьками, але найцікавіше те, що це відбулося з її власної волі. Починаючи з дитячих років, її пам'ять охоплює понад півстоліття з життя не тільки автора, але й багатьох інших людей, що так чи інакше були з нею знайомі. Мінеко Івасакі (справжнє ім'я – Масако Танака) народилася в 1949 році, у великій родині. Навіть у перші роки життя автора, описувані у творі, складається враження, що дитина ця має неабиякий розум і виняткову пам'ять. Про це свідчать і вчинки дитини і деталізація описів зовнішнього світу, що подані на перших же сторінках твору.

У японській культурі домівка – це не лише житло, але й духовний осередок родини. Традиційна японська домівка, крім власне житла, включає в себе ще й сад та подекуди олтар. Але з часом, коли населення збільшувалося, відповідно місця ставало все менше і менше. Сучасні японські будинки вже не оточені садом, він замінений ікебаною (символічна композиція з рослин і квітів. – К. І.). Але ще в середині ХХ сторіччя ситуація була іншою. Про це нам розповідає Мінеко Івасакі: «Наш будинок був просторим та затишним. Він розташувався недалеко від берега каналу, на великій земельній ділянці, і поряд з нами не було ніяких сусідів. Будинок оточувала діброва та зарості бамбука. Позаду будинку височіла гора. Єдиним шляхом до будинку був пішохідний місток через канал. Навпроти будинку була водойма, по берегах якої ріс бур'ян, що мав назву космос. Зовні в нас був сад з фіговими та перцевими деревами, позаду будинку – великий задній двір з курником, повним курками, ставком з коропами, будкою нашого собаки Коро та овочевими грядками» [4, с. 15]. Досить докладний опис, який дозволяє припустити, що до концепту домівка в японській культурі описуваного

періоду, крім власне будинку, входив також сад, та все що його оточувало (пор. з укр. «двір» чи «господа»). З цього докладного опису очевидно, яку любов плекала авторка до батьківської домівки, і хоча вона провела там менше п'яти років від дня народження, у її книзі багато приємних спогадів з тих часів.

Мати Мінеко походила з роду славетних піратів Акамацу. Батьки дуже кохали один одного й обидва полюбляли музику й малювання. Батько був професійним художником і займався розписом кімоно. «Завдяки тому, що мої батьки були людьми мистецтва, увесь наш дім був повен прекрасних речей: кристали кварцу, що блищали на сонці, ароматні соснові і бамбукові декорації, які вивішувались на Новий Рік, екзотичні знаряддя праці, що використовувались мамою для виготовлення трав'яних ліків, блискучі музичні інструменти (наприклад, бамбукова «шакуначі» – флейта батька і однострунний «кото» матері), колекція керамічних виробів ручної роботи» [4, с. 19]. Здавалося б, а навіщо всі ці подробиці інтер'єру? Але вони мають важливе значення, адже з їхньою допомогою читач має змогу краще зрозуміти тугу, яку потім відчуватиме автор, покинувши рідну домівку і родину. Родина переживала фінансову скруту, і ще до народження Мінеко, батько віддав двох своїх дочок до «карюкаі» (будинку гейш), бо був не в змозі утримувати їх і дати належну освіту.

Ще у віці трьох років дівчинку помітила господиня будинку гейш Івасакі. Жінка прийшла до них домовлятися про те, щоб батько віддав їй третю дочку, Томіко. У цей самий час Мінеко необачно потрапила їй на очі. Пані Івасакі відразу помітила надзвичайну вроду дівчинки: «Звичайно ж, я не розуміла, що рід Івасакі переживає фінансові труднощі. Все, що я знала, – це те, що мої батьки з величезною увагою і повагою ставилися до цієї жінки. І ще те, що вона випромінювала найбільшу владність, ніж будь-хто інший з тих, кого я зустрічала раніше. О, – промовила вона (пані Івасакі. – К. І.), яке чорне волосся і чорні очі! Й такі крихітні рожеві уста! Яка чудова дитина!» [4, с. 22–23]. Вже у віці трьох років Мінеко відчувала, що ця жінка загрожує її спокійному родинному життю, але в той же самий час їй дуже хотілося знати, чого хоче від її батьків ця дивна жінка. Можливо, вже в такому віці вона відчувала необхідність дізнатися, що лежить за стінами її домівки. У п'ять років вона переїхала жити і навчатися до будинку гейш Івасакі, а вже в десять років вона була обрана офіційною спадкоємницею мадам Оіма, власниці будинку Івасакі. Автор подає багато подробиць, що стосуються традиційного життя гейші в громаді: «Майко і гейко (гейші Кіото. – К. І.) починали своє професійне життя і навчання у особливому закладі під назвою «окія» (букв. «будиночок для життя»), що зазвичай перекладається як «дім гейш». Вони дотримувались дуже суворого режиму, що включав у себе навчання і всілякі репетиції <...> Майко та гейко організовували неповторні бенкети, відомі як «очая», що зазвичай перекладається як «чайний дім» або «чайна церемонія» [4, с. 4] і т. д. На той час «світ квітів та верб» (суспільство гейш) був тим осередком японського суспільства, де все ще збереглися традиції японського середньовіччя. Традиції у цьому світі займали почесне місце і були законом, хоча частіше за все ці традиції були не на користь гейш. Автор описує всі аспекти життя гейш дуже докладно, бо японська культура є для представників більшості мешканців Європи й Америки (а саме на них орієнтовано цей твір) своєрідною екзотикою. Навчання гейш починається десь з п'яти-семи років. Цей перший етап називається «мінараі» – навчання за допомогою спостереження. Для того щоб отримати можливість навчатися, дівчинка повинна знайти собі «оні-сан» – «старшу сестру» – гейшу, яка згодиться її навчати. Наступний етап це «майко» – молода помічниця гейші. За цей період дівчина повинна навчитися традиціям. Професійним та традиційним формам мистецтва, а також оволодіти соціальними навичками. Навчання майко закінчується у віці двадцяти – двадцяти-двох років, коли вона стає повноправною гейшею.

Усе життя і діяльність Мінеко Івасакі були протестом проти застарілого ладу, що панував в окія, серед гейш. Хоча гейші й були однією з найпопулярніших принад для іноземних туристів у Японії, самі гейші мали лише відносну свободу і графік їх тренувань, навчання і роботи був дуже жорстким. До того ж, конкуренція, яка завжди існує в окія, конкуренція за перше місце із заробітку серед гейш призводила до того, що кожна дівчина намагалася брати все більше і більше роботи, виснажуючи себе й відмовляючи собі у відпочинку. Яскравий приклад такої поведінки подає сама М. Івасакі в романі-спогаді: «Я відчувала, що зобов'язана працювати стільки, скільки буде під силу. Тільки так я могла стати найкращою. Я так часто виходила з будинку, що близькі прозвали мене поштовим голубом. Кожний вечір я відвідувала стільки озашикі (бенкетів. – К. І.) скільки ставало часу й не поверталася додому раніше години чи двох ночі... Я була єдиною людиною в Гіон Кобу, хто жодного разу не брав вихідний <...> Я не дуже добре розуміла, що означає «веселитись» [4, с. 187, 218]. Навіть молодий організм згодом виснажується, рівновага і здоров'я порушується. М. Івасакі захворіла, в неї виходить з ладу ліва нирка й вона змушена перенести операцію на гландах, після чого декілька днів вона провела у ліжку. Це нещастя спонукає її полишити професію гейші.

Пошук кохання є центральною темою роману-спогаду М. Івасакі. Психічно травмована ще у дитинстві через спробу згвалтування, Мінеко довгий час не може думати про кохання та інтимну близькість. Однак природа з часом бере своє. Її перше велике кохання – актор кіно Шинтаро Кацу (справжнє ім'я – Тосіо Окамура. – К. І.). З ним вона познайомилася, коли їй було лише вісімнадцять років. Це був довгий, складний і насамкінець нещасливий роман молодій дівчині до чоловіка середнього віку (на момент знайомства Мінеко та Шинтаро йому було вже 36 років). Шинтаро Кацу на цей час уже мав родину: жінку, актрису Тамао Накамуре, та сина. Шинтаро кожного разу обіцяв Мінеко розлучитись, але повсякчас відкладав обіцяне, вигадуючи все нові й нові причини для цього. Як талановитому актору йому легко було переконати дівчину в тому, що дружина не дає йому розлучення, і що він сам мучиться через такий стан речей. Жити і кохати, коли не можна показувати свої почуття відкрито, було дуже важко для молодій Мінеко, але заради коханого вона була здатна витримати і це. Одного разу Шинтаро запросив її на бенкет до друзів, де представив як свою наречену. Здавалося, що справи пішли на лад. Цілих п'ять років вірила Мінеко, що Шинтаро все ж розлучиться зі своєю дружиною і вони нарешті заживуть як справжнє подружжя, не від кого не ховаючи свої почуття. Але сподіванням Мінеко не судилося справдитись. Він почав їй говорити неправду, потайки від неї зустрічатися з дружиною, навіть коли Мінеко знала про це: «Тільки через п'ять років я усвідомила, що він навряд чи збирається щось міняти. Ми вже не були тією парою, що провела ніч у «Волдорф Асторія». Я вирішила порвати з ним і очікувала на зручний момент. Він був достатньо безтурботним і мені не знадобилось довго чекати. В березні 1976 року Тосіо збрехав мені в третій, і в останній, раз» [4, с. 294]. Однак своє справжнє кохання вона знайде набагато пізніше і з іншим чоловіком. Тосіо залишиться лише згадкою про перше палке кохання.

У ході нашого дослідження ми визначили основні топоси роману-спогаду: домівка, родина, кар'єра, кохання. Ці топоси реалізуються у творі за допомогою описів, які, у свою чергу, складаються з декількох типів деталей. Розглянувши і проаналізувавши ці описи у «Справжніх мемуарах гейші» [4] М. Івасакі ми можемо зробити наступний висновок: культурні реалії повсякденного життя проявляються в описах побуту перш за все за допомогою образотворчих та уточнюючих деталей, для правильної інтерпретації яких потрібні означені знання культури та історії народу, до національної літератури якого належить даний роман-спогад. На наш погляд,

перспективними є дослідження відображення культурних реалій саме у мемуарних творах різних національних літератур, адже саме у таких творах, завдяки конкретності зображуваного часу і простору, культурні реалії мають визначне значення не тільки для інтерпретації твору, але й для поглибленого розуміння національних особливостей окремого народу.

Література

1. Білоус П. Н. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості : Лекції / П. В. Білоус. – Житомир : Рута, 2009. – 336 с.
2. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – Москва : Высшая школа, 1989. – 404 с.
3. Горегляд В. Н. Дневники и все в японской литературе X–XIII вв. / Владислав Никанорович Горегляд. – Москва : Наука, 1975. – 383 с.
4. Ивасаки М. Настоящие мемуары гейши / Минэко Ивасаки. – Санкт–Петербург : Амфора, 2007. – 320 с.
5. Конрад Н. И. Японская литература: от „Кодзики” до Токутоми / Н. И. Конрад. – Москва : Наука, 1974. – 567 с.
6. Конрад Н. И. Очерки японской литературы. Статьи и исследования / Н. И. Конрад. – Москва : Художественная литература, 1973. – 462 с.
7. Конрад Н. И. Очерки истории культуры средневековой Японии / Н. И. Конрад. – Москва : Искусство, 1980. – 143 с.
8. Кухаренко В. А. Интерпретация текста: учеб. пособие для студентов пед. ин–тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / Кухаренко В. А. ; 2-е изд., перераб. – Москва : Просвещение, 1988. – 192 с.
9. Масё Ф. и Масё М. Япония эпохи Эдо / Франсуа и Миэко Масае. – Москва : Вече, 2013. – 384 с.
10. Накамура К. Исповедь гейши / Кихару Накамура ; пер. А. Гарькавый. – Москва : Эксмо, 2004. – 496 с.
11. Нидзё. Непрошенная повесть / Нидзе. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/JAPAN/nidze.txt>.
12. Овчинников В. Ветка сакуры / Всеволод Овчинников. – Москва : Молодая гвардия, 1988. – 224 с.
13. Тэн И. Философия искусства / И. Тэн ; подгот. к изд., общ. ред. и послесл. А. М. Микиши; вступ. ст. П. С. Гуревича. – Москва : Республика, 1996. – 351 с.
14. Щирова И. А. Психологический текст : деталь и образ. Монография / Щирова И. А. – Санкт–Петербург, 2003. – 116 с.
15. Bowring R. Murasaki Shikibu: The Tale of Genji / Richard Bowring. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 122 p.
16. Bowring R. Murasaki Shikibu: Her Diary and Poetic Memoirs / Richard John Bowring. – Princeton : Princeton University Press, 1985. – 310 p.
17. Bowring R. Mori Ōgai and the Modernization of Japanese Culture / Richard John Bowring. – Cambridge : Cambridge University Press, 1979. – 320 p.
18. Dunn C. J. Everyday Life in Traditional Japan / Charles J. Dunn. – Singapore : Tuttle Publishing, 1972. – 198 p.
19. Hearn Lafcadio. Glimpses of Unfamiliar Japan : in 2 volumes / Lafcadio Hearn. – Boston & New York : Houghton, Mifflin and Company, 1894.
20. Sayo Masuda. Autobiography of a Geisha / Sayo Masuda ; trans. by G. G. Rowley. – London: Vintage, 2004. – 187 p.